

ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

У статті розглядається питання класифікації принципів кримінального права. Автор виокремлює та визначає критерії класифікації принципів кримінального права, згадані в науковій літературі, узагальнює погляди на порушене питання.

Ключові слова: загальноправові, галузеві (спеціальні), інституційні, міжінституційні принципи кримінального права, класифікація.

В статье рассматривается вопрос классификации принципов уголовного права. Автор выделяет и определяет критерии классификации принципов уголовного права, упомянутые в научной литературе, обобщает точки зрения по затронутому вопросу.

Ключевые слова: общеправовые, отраслевые (специальные), институционные, межинституционные принципы уголовного права, классификация.

The article deals with the classification of the principles of criminal law. The author identifies and defines the criteria for classifying the principles of criminal law, mentioned in the scientific literature, summarizes points of view on the issue concerned.

Key words: general legal, sectoral (special), institutional, interinstitutional principles of criminal law, classification.

Вступ. Принципи кримінального права – це відправні ідеї його буття, які виражають найважливіші закономірності означеної галузі права, є однопорядковими із самою сутністю права й утворюють його основні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначущістю. Принципи кримінального права – це основоположні засади, керівні ідеї, які впливають зі змісту правових норм, закріплених у кримінальному законодавстві.

Проблеми принципів кримінального права досліджували у своїх роботах такі вітчизняні та закордонні автори, як: В. Авер'янов, М. Бабаєв, М. Бавсун, Н. Васильєв, Н. Воронов, В. Гацелюк, П. Дагель, Ю. Демидов, Н. Загородников, А. Іванчин, С. Келіна, М. Ковалев, В. Копейчиков, М. Коржанський, Г. Кригер, В. Кудрявцев, Н. Кузнецова, Н. Лопашенко, В. Мальцев, А. Марцев, Є. Назаренко, А. Наумов, А. Нечепуренко, А. Піонтковський, Ю. Пудовочкін, О. Степаненко, В. Філімонов, Д. Фісенко, М. Цвік та інші.

Принципи права, зокрема кримінального, є критерієм оцінки права і методологічною основою його подальшого вдосконалення. Тобто на підставі принципів оцінюють рівень і ефективність реалізації права, на ґрунті саме цих категорій його пізнають і поліпшують. Принципи є інструментом регулювання правових відносин.

Принципи необхідно відрізнити від сутності, завдань та цілей кримінального права. Ми погоджуємося з думкою С. Келіної та В. Кудрявцева, які стверджують, що на більш високому рівні в ієрархії правових понять мають перебувати цілі (завдання) чинної правової системи або галузі права, оскільки саме цілі та завдання визначають призначення окремої правової галузі або системи загалом [1].

Проблема наукового дослідження сутності принципів кримінального права та їх класифікації сьогодні має актуальне теоретичне і практичне значення. Порушене питання концентрує в собі не тільки історичні, філософські, моральні, юридичні, але й сучасні соціально-політичні аспекти вітчизняної юридичної науки.

Так, класифікацію зазвичай розуміють як систематизацію знань про об'єкти, які класифікуються, або систематизацію самих об'єктів (предметів, явищ, властивостей). Що стосується внутрішнього змісту класифікації, то остання є етапом у з'ясуванні сутності об'єктів, що класи-

фікуються, у визначенні їхніх об'єктивних ознак. Визначальна властивість наукової класифікації – розподілення об'єктів на окремі класи за їхніми об'єктивними, загальними й відмінними ознаками, з їхніми закономірностями та взаємозалежністю. Головне завдання класифікації полягає у відображенні таких типових об'єктивних ознак, на основі яких можна згуртувати об'єкти, що класифікуються, визначити їхнє місце в множинності (множині).

У зв'язку із вищезазначеним побудова класифікації принципів кримінального права повинна виходити з: наявності внутрішніх зв'язків між ознаками (властивостями) принципів кримінального права, які надають їм цілісності, утворюють той чи інший його вид; зовнішніх зв'язків окремих видів принципів кримінального права один з одним; зв'язків і взаємовідносин принципів з іншими фундаментальними (основними) положеннями кримінального права.

До основних правил класифікації логіка відносить такі: 1) в одній класифікації необхідно застосовувати ту саму підставу; 2) об'єм членів класифікації повинен дорівнювати об'єму явища, яке класифікується; 3) члени класифікації мають взаємно виключати один одного; 4) розподілення за класами має бути безперервним; 5) підстава для розподілення повинна бути чіткою і зрозумілою.

У загальній теорії права неоднозначно розуміють зміст принципів, наводяться різні переліки їх. Розрізняють два види принципів: 1) загальноправові, притаманні всім галузям права; 2) спеціальні (галузеві), характерні лише для окремих галузей права.

Більшість згаданих вище авторів визнають, що трирівнева система принципів права (загальноправові, міжгалузеві та галузеві) є досить сталою в теорії права. В основі такого поділу принципів лежить сфера поширення їхньої дії. Даної класифікації дотримувалися і нині дотримуються багато провідних фахівців в області теорії права (С. Алексєєв, М. Байтін, А. Васильєв, Н. Матузов, Л. Явич та ін.), які вважають її цілком виправданою як теоретично, так і практично.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення й обґрунтування поглядів на науковий процес здійснення систематизації та класифікації принципів кримінального права.

Результати дослідження. Як буде продемонстровано нижче, сьогодні одностайності в порушеному питанні вчені так і не досягли.

Наприклад, П. Берзін розглядає такі рівні принципів кримінального права: загальноправові (серед них називає принципи законності, верховенства права, соціальної справедливості, гуманізму, рівності громадян перед законом); галузеві (спеціальні) принципи кримінального права (серед них принцип невідворотності кримінальної відповідальності та інших заходів кримінально-правового характеру; принцип винної відповідальності; принцип особистості під час застосування заходів кримінально-правового характеру; принцип застосування заходів кримінально-правового характеру за вчинення суспільно небезпечного діяння, визначеного в Кримінальному кодексі (далі – КК); принцип індивідуалізації застосування заходів кримінально-правового характеру; принцип диференціації заходів кримінально-правового характеру); міжгалузеві принципи кримінального права (серед них принцип здійснення правосуддя лише судом; принцип участі громадськості в здійсненні правосуддя; принцип обов'язкового виконання судових рішень; принцип доведеної вини; принцип розумних строків); інституційні принципи кримінального права (серед них принцип карального впливу; принцип співрозмірності (відповідності) призначеного покарання тяжкості злочину, обставинам його вчинення й особі, яка його вчинила); принцип надання особі амбулаторної психіатричної допомоги та/або поміщення її в спеціальний лікувальний заклад; принцип застосування примусового лікування; принцип врахування злочинів, учинених уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи; принцип урахування широго розкаяння та подальшої бездоганної поведінки неповнолітнього) [2, с. 119–152].

Отже, загальноправові, міжгалузеві та спеціальні принципи тощо, виступаючи як система, співвідносяться як загальне й особливе, взаємно доповнюють один одного й конкретизують закладені в них ідеї, причому всі вони виступають в єдності. Тільки в такому разі ці принципи можуть максимально сприяти розвитку регульованих ними суспільних відносин.

Деякі автори у своїх дослідженнях зазначають, що міжгалузеві принципи права є штучною категорією, яка отримується шляхом теоретичного виведення загальних для кількох галузей права принципів, які, у свою чергу, мають деякі відмінні риси, зумовлені особливостями предмета й метода правового регулювання. Саме за таких обставин Є. Чередніченко не вбачає підстав для включення міжгалузевих принципів до системи принципів кримінального права [3]. Автори, які дотримуються такої думки, зазначають також, що міжгалузеві принципи, як і галузеві, є так би мовити похідними від загальних, розвивають й конкретизують їхні положення стосовно двох чи кількох галузей права. Саме тому, на їхню думку, важко визначити їхнє значення для конкрет-

ної галузі права, тому що, як зауважує А. Захаров, «ті самі міжгалузеві принципи права в різних галузях права можуть проявлятися неоднаково, виходячи з конкретних, специфічних для галузі завдань» [4, с. 7].

До речі, А. Наумов до загальних принципів кримінального права відносить такі: принципи законності, демократизму, гуманізму й інтернаціоналізму; до міжгалузевих – попередження злочинів, індивідуалізацію відповідальності і покарання; до спеціальних – принцип особистої відповідальності тільки винного (називаючи його також принципом суб'єктивної відповідальності) [5, с. 69–82].

П. Фефелов у систему кримінально-правових принципів включає як основні невідворотність та індивідуалізацію покарання; загальноправові принципи (законність, гуманізм і демократизм); регулятивні (відповідність покарання тяжкості вчиненого злочину і принцип економії репресії) [6, с. 37–39].

Д. Фісенко у своєму дослідженні виокремлює спеціальні принципи кримінального права, які розуміє як керівні положення (ідеї), що формують специфіку кримінально-правового регулювання, орієнтовані на діяльність правозастосовних органів, що проявляються в правових приписах і реалізуються під час застосування заходів кримінально-правового впливу.

Використовуючи як критерій класифікації спеціальних принципів кримінального права ступінь їхнього прояву в заходах кримінально-правового впливу, Д. Фісенко сформувала дві групи спеціальних принципів кримінального права: 1) *інституційні спеціальні принципи*, які становлять специфіку правової природи і зміст окремих заходів кримінально-правового впливу, проявляються суто в них (принцип карального впливу, принцип антирепресивності впливу, принцип необхідності психіатричного лікування та принцип компенсації майнової шкоди); 2) *міжінституційні спеціальні принципи*, які проявляються однаково в усіх заходах кримінально-правового впливу (принципи індивідуалізації кримінально-правового впливу, диференціації кримінально-правового впливу, невідворотності кримінально-правового впливу і принцип економії заходів кримінальної репресії).

Перша група спеціальних принципів визначає специфіку окремих заходів кримінально-правового впливу, основне значення тут має інституційний початок. Міжінституційні спеціальні принципи кримінального права, через більш загальний характер, установлюють порядок і межі кримінально-правового впливу, тобто мають здебільшого допоміжний характер.

Принцип карального впливу Д. Фісенко пропонує розуміти як специфіку сутності та змісту покарання, що виражається в обмеженні або позбавленні прав особи, яка вчинила злочин, тобто в зміні звичних умов її існування в бік погіршення. Антирепресивність впливу зумовлює особливості правової природи та змісту примусових заходів виховного впливу і полягає в недоцільності застосування засобів карального впливу щодо неповнолітніх, що зумовлено віковими особливостями розвитку їхніх психічних, моральних, інтелектуальних та інших якостей. Необхідність психіатричного лікування визначає специфіку правової природи і змісту примусових заходів медичного характеру, тобто потрібно враховувати характеристику суспільної небезпеки скоєного правопорушення, а також характеристику психічного розладу під час призначення особі такого заходу. Відшкодування майнових збитків (конфіскація майна) як принцип виражається в тому, що застосування конфіскації майна спрямовано на відновлення економічного складника порушених злочином суспільних відносин, який існував до вчинення злочину [7].

Також у кримінально-правовій доктрині пропонується більш складний структурний поділ системи принципів кримінального права. Так, А. Попов пропонує систему принципів кримінального права, що складається із 7 рівнів: загальні кримінально-правові принципи, міжгалузеві принципи кримінального права, кримінально-правові принципи, міжінституційні принципи, інституційні засади кримінального права, міжнормні принципи кримінального права, принципи норм кримінального права.

Окрім того, у науковій літературі пропонується класифікувати принципи також за такими критеріями: критерій закріплення (принципи, закріплені в КК України, та такі, що не відображено в ньому); пріоритетно врегульований аспект кримінального права (принципи кваліфікації, призначення заходів відповідальності); закріплення в Конституції України (закріплені і незакріплені в Конституції принципи); сфера поширення (принципи всієї галузі та принципи інститутів); система права (принципи кримінального права романо-германської сім'ї; принципи кримінального права загального права; принципи кримінального права мусульманського права тощо); пріоритетний характер впливу (прямий та опосередкований); визначені в міжнародному кримінальному праві (визначені та невизначені); часовий аспект реалізації (принципи, які постійно

реалізуються; принципи, які реалізуються в деяких випадках); адресат пріоритетного впливу (звернені до законодавця; звернені до правозастосовних органів; звернені до населення) [8].

Отже, критерієм будь-якої класифікації може бути лише така ознака, яка, по-перше, відображає сутність явищ, які класифікуються, демонструє їх єдність; по-друге, не виключає специфіки кожного класу явищ, їхньої відмінності.

Усі згадані критерії мають теоретичне значення для подальшого розвитку кримінального права в заданому напрямі. Однак не потрібно забувати, що основним мірилом істинності існування тих чи інших положень, правил, постулатів тощо була і залишається практика. На наш погляд, у зв'язку з тим, що кримінальне право є прикладною галуззю права, найбільше зацікавляє права і свободи людини і громадянина, це має сприяти оптимізації порушеного питання.

Висновки. Наостанок зауважимо, що, на наш погляд, виділення великої кількості рівнів та критеріїв класифікації в системі принципів кримінального права має право на існування, але водночас деякі з них не мають практичного значення. Такий підхід недоцільний, бо це не тільки все значно ускладнює, оскільки постає необхідність з'ясування особливостей співвідпорядкованості і взаємодії принципів різних рівнів між собою, але й неминуче призводить до істотного збільшення кількості самих принципів. З іншого боку, критерієм істинності в кримінальному праві є практика його застосування. Саме тому, не заперечуючи проти вивчення й розроблення надалі питання існування, наприклад, міжнормних принципів і принципів норм кримінального права, зазначимо, що реалізація останніх у механізмі кримінально-правового регулювання практично не відображена.

Отже, подальші дослідження принципів кримінального права в процесі їх реалізації в правозастосовчій діяльності будуть на користь не лише теорії кримінального права, але й кримінальному законодавству та практиці його застосування. В останніх випадках, до речі, – лише за обов'язкової умови, якщо рекомендації, засновані на таких дослідженнях, будуть корисні законодавцю та правозастосовчим органам.

Отже, поділ принципів кримінального права на загальні та спеціальні; основні і неосновні; загальноправові (загальні) і регулятивні, безумнівно, сприяє пізнанню структури всієї правової системи, з'ясуванню місця в ній кримінального права, значення його принципів. Однак такі класифікації (навіть абстрагуючись від їх іноді вельми довільних підстав) мають здебільшого доктринальний, відірваний від законодавчої практики характер, тому не можуть бути безпосередньо в ній використані. Право загалом, його міжгалузеві інститути реальні лише тоді, коли існують окремі галузі права, що закріплюють і перше, і друге. Саме на базі галузей права, що відображають реальності конкретних сфер суспільного життя – предмета їх правового регулювання, – виникає весь спектр принципів права, з якого потім в теорії виділяються як загальні, так і міжгалузеві принципи. Тому кримінально-правові принципи, ймовірно, не випливають із загальних принципів права, не формуються, а формують останні.

Список використаних джерел:

1. Келина С., Кудрявцев В. Принципы советского уголовного права. М.: Наука, 1988. 173 с.
2. Берзін П. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник: у 3 т. Т. I: Загальні засади. К.: ВД «Дакор», 2018. 404 с.
3. URL: file:1cherednichenko_e_e_printsipy_ugolovnoho_zakonodatel_stva_pon%20(4).pdf.
4. Захаров А. Межотраслевые принципы права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Казань, 2003.
5. Наумов А. Реализация уголовного права и деятельность следователя. Волгоград, 1983. 211 с.
6. Фефелов П. Принципы советского уголовного права. Правоведение. 1989. № 2.
7. Фисенко Д. Специальные принципы уголовного права: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право»; Омская академия МВД РФ. Омск, 2016. 22 с.
8. Гацелюк В. Реализация принципов уголовного права Украины: проблемы и перспективы: препринт / МВД Украины, Луган. академ. внутр. дел им. 10-летия независимости Украины; науч. ред. Ю. Кучер. Луганск, 2003. 152 с.
9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. Азаров, В. Гришук, А. Савченко та ін.; за заг. ред. О. Джужі, А. Савченка, В. Чернея. К.: Юрінком-Інтер, 2018. 1064 с.
10. Дудоров О., Хавронюк М. Кримінальне право: навч. посібник / за заг. ред. М. Хавронюка. К., 2014. 944 с.